SUN'IY INTELLEKT TARJIMASIDA O'ZBEK ONOMASTIK BIRLIKLARINING INGLIZ TILIDA IFODALANISHI

Axmedjonova Nigora Tohirovna
Samarqand davlat chet tilla instituti
Tarjima nazariyasi va amaliyoti kafedrasi katta o'qituvchisi
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.23236901

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek tilidagi onomastik birliklarning ingliz tiliga sun'iy intellekt vositasida tarjima qilinish xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda tarixiy-madaniy obyektlar, arxeologik yodgorliklar va geografik nomlarning ingliz tilida ifodalanishida yuzaga keladigan transliteratsiya, semantik o'zgarish va kontekstual moslashtirish masalalariga e'tibor qaratiladi. Tahlil sun'iy intellekt tarjimasida nomning identifikatsion xususiyati bilan bir qatorda uning milliy-madaniy mazmunini saqlash zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, onomastika, onomastik birlik, o'zbek-ingliz tarjimasi, toponim, transliteratsiya, milliy-madaniy semantika, turizm tarjimasi.

Sun'iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi tarjima jarayoniga yangi imkoniyatlarni olib kirdi. Zamonaviy neyron tarjima tizimlari katta hajmdagi matnlarni tezkor qayta ishlash va turli tillar o'rtasida avtomatik tarjima yaratish imkonini bermoqda. Biroq onomastik birliklar, ayniqsa tarixiy va madaniy jihatdan belgilangan nomlar tarjimasida avtomatik tizimlarning imkoniyatlari cheklangan.

Onomastik birliklar muayyan shaxs, joy yoki obyektni nomlash bilan birga, ko'pincha tarixiy xotira va milliy-madaniy axborotni ham ifodalaydi. Shu sababli ularni ingliz tiliga tarjima qilishda nomning shakli bilan bir qatorda uning referensial va madaniy funksiyasini ham saqlash talab etiladi. Parianou atoqli otlar tarjimasida funksional va kommunikativ yondashuvning muhimligini ta'kidlaydi [1].

O'zbek onomastik birliklarini ingliz tiliga tarjima qilishda asosiy muammolardan biri — **nomni tarjima qilish va nom sifatida saqlash o'rtasidagi tanlov**dir. Masalan, **Oq Saroy** tarixiy nomi ingliz tilida White Palace tarzida so'zma-so'z tarjima qilinishi mumkin. Biroq tarixiy obyektning atoqli nomi sifatida **Aq Saray** shaklini saqlash ham mumkin. Bu ikki variantning kommunikativ vazifasi bir xil emas: birinchisi nomning lug'aviy ma'nosini beradi, ikkinchisi esa uning tarixiy identifikator sifatidagi maqomini saqlaydi. Shuning uchun AI tizimi kontekstni hisobga olmagan holda literal tarjimani tanlasa, onomastik identifikatsiya buzilishi mumkin.

Yana bir misol sifatida **Sitorai Mohi Xosa** nomini olish mumkin. Ushbu nomning ingliz tilida Sitorai Mohi Khosa Palace shaklida berilishi nomning asosiy qismini saqlab, Palace komponenti orqali obyektning turini aniqlashtiradi. Bu **gibrid tarjima** strategiyasiga misol bo'la oladi. Nomni to'liq Palace of the Moon and Stars tarzida tarjima qilish esa uning tarixiy nom sifatidagi identifikatsion funksiyasini susaytirishi mumkin.

Chor Minor nomi ham o'ziga xos tarjima muammosini namoyon etadi. Uning tarkibidagi Chor va Minor komponentlari semantik jihatdan ma'noga ega bo'lsa-da, ingliz turizm matnida nomni Four Minarets tarzida to'liq kalkalashdan ko'ra **Chor Minor** shaklini saqlash maqsadga muvofiqdir. Zarur hollarda unga Chor Minor Madrasa kabi tavsiflovchi komponent qo'shilishi mumkin. Bunday

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

yondashuv nomning madaniy o'ziga xosligini saqlash bilan birga, xorijiy o'quvchiga obyektning tabiatini tushuntiradi.

Arxeologik nomlarda ham xuddi shunday muammo kuzatiladi. Masalan, **Afrosiyob** nomi ingliz tilida Afrasiab yoki Afrosiyab kabi turli grafik variantlarda uchrashi mumkin. Bu holatda AI tarjimonining asosiy vazifasi nomni shunchaki ingliz alifbosiga ko'chirish emas, balki ilmiy va turistik manbalarda qabul qilingan shaklni aniqlashdir. Ayniqsa, raqamli turizm platformalarida nomning izchil qo'llanishi obyektni qidirish va identifikatsiya qilish uchun muhimdir.

Varaxsha toponimi ham tarixiy-madaniy jihatdan belgilangan birlik sifatida alohida e'tibor talab qiladi. Ingliz tilidagi matnda uni Varakhsha tarzida romanizatsiya qilish nomning identifikatsiyasini saqlaydi. Uni mazmunan tarjima qilish esa noto'g'ri bo'lishi mumkin, chunki tarixiy toponimning zamonaviy lug'aviy ma'nosi uning onomastik funksiyasini belgilamaydi.

Shuningdek, **Poykent** nomining Paykent shaklida berilishi ingliz tilidagi tarixiy va arxeologik adabiyotlarda uchraydigan romanizatsiya variantlaridan biridir. Bunday holatlar AI tarjimasida **variantlilik muammosi**ni yuzaga keltiradi. Bir nomning bir nechta grafik shaklda berilishi ilmiy matnlar, xaritalar va elektron turizm resurslarida izchillikni ta'minlashni qiyinlashtirishi mumkin.

Onomastik birliklarning milliy-madaniy semantikasini saqlashda shaxs nomlari ham muhim ahamiyatga ega. Masalan, **Muhammad al-Xorazmiy** nomining ingliz tilida **Muhammad al-Khwarizmi** yoki xalqaro ilmiy an'anada **al-Khwarizmi** shaklida berilishi nomning turli transliteratsiya an'analarini ko'rsatadi. Bunday nomni uning tarkibiy qismlarini tarjima qilish orqali o'zgartirish mumkin emas, chunki u tarixiy shaxsning individual identifikatoridir.

Xuddi shunday, **Mirzo Ulug'bek** nomining ingliz tilida Mirzo Ulugbek yoki Ulugh Beg shakllarida uchrashi ham onomastik tarjimaning murakkabligini ko'rsatadi. AI tizimi bunday hollarda qaysi variantni tanlashi matnning janri va manba bazasiga bog'liq. Ilmiy matnda xalqaro akademik an'anada shakllangan variant, turizm matnida esa xalqaro sayyohlar uchun tanish bo'lgan shakl ma'qul bo'lishi mumkin.

Sun'iy intellekt tarjimasida geografik nomlarning **standartlashtirilishi** ham muhim masalalardan biridir. UNGEGN geografik nomlarni standartlashtirish xalqaro aloqa, kartografiya va geografik axborot almashinuvida muhim ekanini ta'kidlaydi [2]. Shu sababli AI tomonidan yaratilgan tarjima variantini rasmiy yoki ilmiy manbalar bilan tekshirish zarur.

Tahlil qilingan misollar asosida AI tarjimasida onomastik birliklarni ingliz tilida ifodalashning bir necha asosiy usullarini ajratish mumkin: **transliteratsiya, established equivalent, nomni saqlash, gibrid tarjima va kontekstual izohlash**. Masalan, Varakhsha va Paykent kabi shakllarda transliteratsiya ustun bo'lsa, Sitorai Mohi Khosa Palace va Chor Minor Madrasa kabi shakllarda nomni saqlash bilan birga inglizcha umumiy komponentdan foydalaniladi.

Sun'iy intellekt yordamida tarjima qilishda o'zbek onomastik birliklarining ingliz tilida ifodalanishi faqat texnik tarjima masalasi emas, balki lingvomadaniy muammo hamdir. **Oq Saroy, Sitorai Mohi Xosa, Chor Minor, Afrosiyob, Varaxsha, Poykent, Muhammad al-Xorazmiy va Mirzo Ulug'bek** kabi birliklar nomning shakli, tarixiy maqomi va madaniy mazmunini birgalikda hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

AI tizimlari tarjima jarayonini tezlashtirishi mumkin, biroq onomastik birliklarda avtomatik tarjimaning natijasi har doim ham eng maqbul variant bo'lavermaydi. Shu sababli AI tarjimasini rasmiy, ilmiy va ensiklopedik manbalar asosida tekshirish hamda zarur hollarda inson tarjimoni tomonidan post-editing qilish maqsadga muvofiqdir. Ayniqsa, tarixiy va madaniy nomlarda

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

referensial aniqlik, transliteratsion izchillik va milliy-madaniy mazmunning saqlanishi tarjima sifatini belgilovchi asosiy mezonlar sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Berdiyeva M. Onomastik birliklarning ingliz va o'zbek tillarida qiyosiy tahlili. O'zMU xabarlari. 2025;1(1.12). doi:10.69617/nuuz.v1i1.12.10265. NUU Journals
2. Muqimova A. Etymological features of Uzbek toponyms in English. Journal of Multidisciplinary Sciences and Innovations. 2025;4(4). doi:10.71337/inlibrary.uz.jmsi.111682.
3. Uzbekistan Travel. Nurullaboy Palace [Internet]. Tashkent: National PR Centre; [cited 2026 Oct 6]. Available from: https://uzbekistan.travel/uz/o/nurullaboy-saroyi/
4. Visit Silk Road. Kampir Tepe [Internet]. [cited 2026 Oct 6]. Available from: https://visitsilkroad.org/destination/kampir-tepe/
5. United Nations Group of Experts on Geographical Names. Endonym and exonym: definitions and geographical names data modelling [Internet]. New York: United Nations; [cited 2026 Oct 6]. Available from: https://unstats.un.org/unsd/ungegn/Data_modelling/Chapter2.2.cshtml
6. Encyclopaedia Iranica. Buddhism IV: Buddhist sites in Afghanistan and Central Asia [Internet]. New York: Encyclopaedia Iranica Foundation; [cited 2026 Oct 6]. Available from: https://www.iranicaonline.org/articles/buddhism-iv

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.